

УДК 631.15:633.791

DOI: 10.31891/2307-5740-2018-264-6(1)-60-66

РАТОШНЮК Т. М.

Інститут сільського господарства Полісся НААН України

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ГАЛУЗІ ХМЕЛЯРСТВА УКРАЇНИ

В статті висвітлено питання нинішнього стану та подальшого розвитку галузі хмелярства України, проведений аналіз площ хмеленасаджень, урожайності, валового збору, сортового складу, визначено економічну ефективність вирощування культури. Досліджено пивний ринок та виявлено основних лідерів з виробництва пива.

Ключові слова: галузь хмелярства, пивоварна галузь, ринок, хмелепродукція, економічна ефективність.

RATOSHNYUK T.

Institute of Agriculture of Polissia of NAAS, Zhytomir, Ukraine

EVALUATION OF THE CURRENT STATE OF THE HOP-GROWING INDUSTRY OF UKRAINE

The aim of the work is to identify the current problems of hop-growing development in Ukraine, trends and directions of stabilization of the industry for the production of competitive and high-quality products. The article is devoted to the current state and further development of the Ukrainian hop harvesting industry, the analysis of areas of hometown planting, yield, gross collection, varietal composition, and the economic efficiency of cultivating the culture. In 2017, in Ukraine, 19 hops were hunted in Ukraine on an area of 369 hectares. The farms collected 573.4 tons of hops, with a yield of culture of 14.5 centners per hectare. In the reporting year, it sold 0.1 thousand tons of honey for price at 101.6 thousand UAH. per 1 tonne. The profitability level of the industry was 17.7 %. In the structure of hops, aromatic varieties occupy about 88 %, much of which is at a young age, and their varietal composition corresponds to analogues of the best varieties of foreign selection. The beer market has been investigated and the main leaders of beer production have been identified. In recent years, the domestic brewing industry needs about 107-140 tons of alpha acids, of which only 20 – 25 % are provided for own production, the rest - imported hop products. In order to increase the efficiency of the hop harvesting industry, it is necessary to radically improve the varietal structure of hops, remove from the circulation of mixtures and accelerate the multiplication of competitive varieties; the restoration of the mechanism of state support for the development of hopes and the substantiation and dissemination of the efficiency of the forms of organization of production of hops, adequate to market conditions; application of modern marketing technologies; the formation of market infrastructure and the strengthening of integration processes in the field of hops.

Keyword: hopping industry, brewing industry, market, economic efficiency.

Постановка проблеми. Хміль є незамінною технічною культурою, яка використовується переважно для виробництва пива і користується відносно високим і стабільним попитом на внутрішньому та міжнародному ринках. Природнокліматичні умови найбільше відповідають умовам вирощування хмелю в поліській та лісостеповій зоні, дозволяють вирощувати сировину високої якості.

Сорти хмелю повинні відповідати багатьом критеріям, основні з яких – це висока та стабільна врожайність, стійкість до шкідників та хвороб, придатність до інтенсивного механічного використання, наявність необхідних для пивоваріння речовин (альфа-кислота, бета-кислота, поліфеноли, ксантогумол та інші). Сорти повинні мати відмінні пивоварні властивості, можливість перероблятися у хмелепрепарати (гранули, екстракти та ін.), тривале зберігання без втрат речовин.

Нині перевага надається сортам, які забезпечують швидке отримання прибутку, високу рентабельність та користуються попитом на ринку. Конкурентоспроможний сорт хмелю повинен мати не менше 20–25 ц/га стабільного врожаю сировини, містити не менше 7–10 % альфа-кислот, збиратися механізовано, мати стійкість до патогенів. Також в останній час підвищений інтерес викликають сорти з підвищеним вмістом ефірної олії та ксантогумолу, що дає можливість використовувати ці сорти в інших галузях народного господарства: парфумерній, фармацевтичній, лікєро-горілчаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу стану галузі хмелярства, підвищення економічної ефективності виробництва хмелю та виявлення перспектив розвитку досліджували Басун Р.С., Годованій А.А., Зіновчук В.В., Ковтун М.Г., Костиця М.Ю., Куровський І.П., Муляр Т.С., Проценко А.В., Приймачук Т.Ю., Рейтман Й.Г., Федорець В.М.

Метою роботи є визначення сучасних проблем розвитку хмелярства в Україні, тенденцій і напрямів стабілізації галузі для виробництва конкурентоспроможної та якісної продукції.

Методика досліджень. У ході дослідження використано комплекс методів, що дозволило одержати науково обґрунтовані результати. Зокрема, використано такі методи: монографічний, економіко-статистичний, аналізу і синтезу, аналогії, порівняння. Методологічною та інформаційною основою дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, матеріали періодичних видань, Internet-ресурси й аналітичні матеріали щодо функціонування хмелярства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Останні роки функціонування вітчизняної хмелярської галузі фахівці оцінюють як критичні. Нестабільність та невизначеність на ринку призвели до того, що, починаючи з

2012 р., хміль в Україні вирощується лише в чотирьох областях, хоча ще у 2004–2005 рр. налічувалось 9 регіонів-виробників хмелю. У структурі хмеленасаджень 2017 року, як і раніше, провідне місце займає Житомирська область – майже 74 % загальної площі, решта хмелеплантації розташовані у Львівській, Хмельницькій та Рівненській областях. Впродовж лише 2008–2017 рр. кількість діючих господарств скоротилася з 59 до 19, або в 3,2 разу.

У 2017 р., порівняно з 2016 р., спостерігається зростання площі вирощування хмелю на 4,0 га (395,4 га) зменшення валового збору на 63,6 т (573,4 т) та зниження урожайності на 1,8 ц/га (14,5 ц/га) (рис. 1).

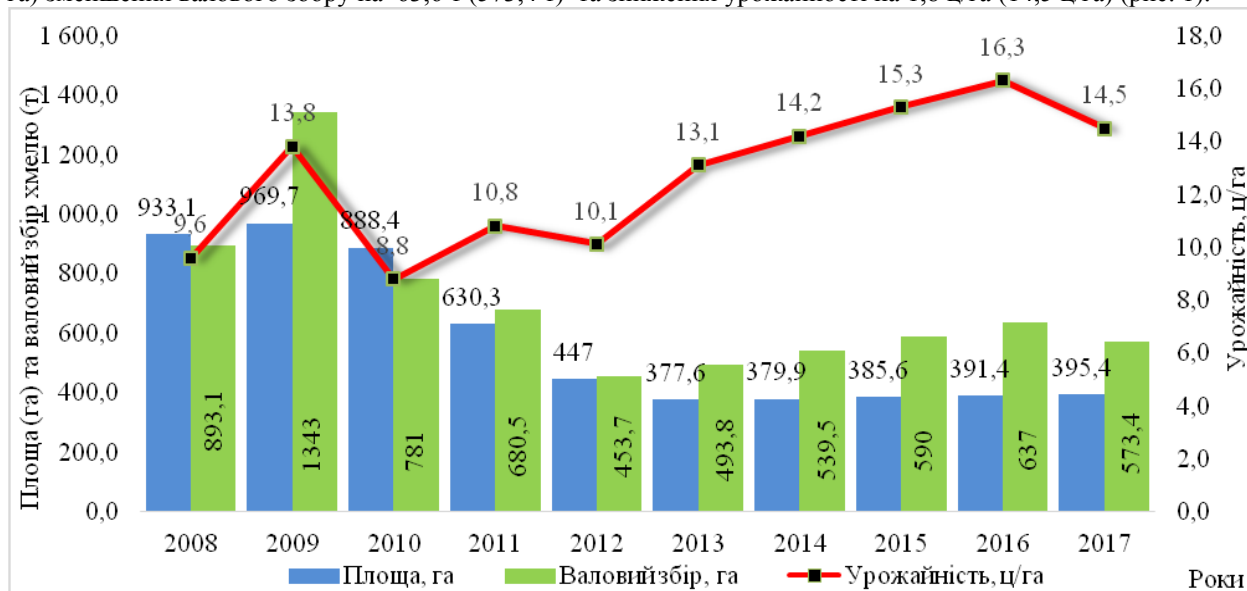

Рис. 1. Виробництво хмелю в усіх категоріях господарств України, 2008–2017 рр.

Джерело: за даними Асоціації хмелярів України

За останні 25 років площі вирощування хмелю знизились з 7,4 тис. га у 1990 р. до 0,4 тис. га у 2017 р., тобто у 18,5 разу. Вітчизняне хмелярство втрачає позиції, незважаючи навіть на відмічену світом високу якість українського хмелю – вітчизняні хмільники відомі вирощуванням найпримхливіших ароматичних сортів. Однією з причин такої ситуації є те, що пивзаводи погоджуються укласти угоди та купувати лише великі партії одного сорту зі стабільними якісними показниками. На практиці ж переважна більшість вітчизняних хмелегосподарств виробляє хміль одного сорту в обсязі, недостатньому для завантаження гранулятора та забезпечення мінімальної партії поставки. Великі пивоварні компанії з іноземним капіталом обмежили використання вітчизняної хмелевиробини через власну зацікавленість в постачанні хмелепродуктів іноземного виробництва та сьогодні займають монополічне становище на ринку.

За даними Державної служби статистики України ціна 1 т реалізованого хмелю у 2017 році становила 101,6 тис. грн, собівартість 1 т вирощеної продукції складала 86,3 тис. грн, рівень рентабельності галузі перебував на рівні 17,7 % (табл. 1). В той час, як у 2016 році рівень рентабельності галузі сягнув рівня 100,4 % при середній реалізаційній ціні 118,6 тис. грн за 1 т продукції.

Таблиця 1

Динаміка економічної ефективності виробництва хмелю
сільськогосподарськими підприємствами України

Роки	Реалізовано хмелю, тис. т	Ціна за 1 т реалізованого хмелю, грн.	Собівартість 1 т, грн.	Прибуток (+), збиток (-), грн./т	Рівень рентабельності, %
2010	0,3	22834	38334	-15500	-40,4
2011	0,5	18559	35287	-16728	-47,4
2012	0,3	29245	35923	-6678	-18,6
2013	0,3	36691	41512	-4821	-11,6
2014	0,3	45362	50110	-4748	-9,5
2015	0,4	91038	65090	25948	39,9
2016	0,2	118622	59205	59417	100,4
2017	0,1	101589	86312	15277	17,7

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Колишній досвід господарств-виробників хмелю свідчить про те, що продукція хмелярства є джерелом значних фінансових надходжень, займаючи лише 1,1–1,5 % ріллі, грошові надходження від

виращування хмелю в структурі рослинницької продукції складало 50 %, а у спеціалізованих господарствах – понад 90 %.

Виращування хмелю потребує великих трудових та фінансових ресурсів, але, як свідчать наведені вище дані, це завжди приносило значну частину доходів сільгоспвиробникам. В структурі витрат при виращуванні хмелю в господарствах України найбільшу частку становлять витрати на оплату праці – 26,9 %, 21,1 – інші загальновиробничі витрати, 14,9 – засоби захисту, 10,2 – амортизаційні відрахування (рис. 2).

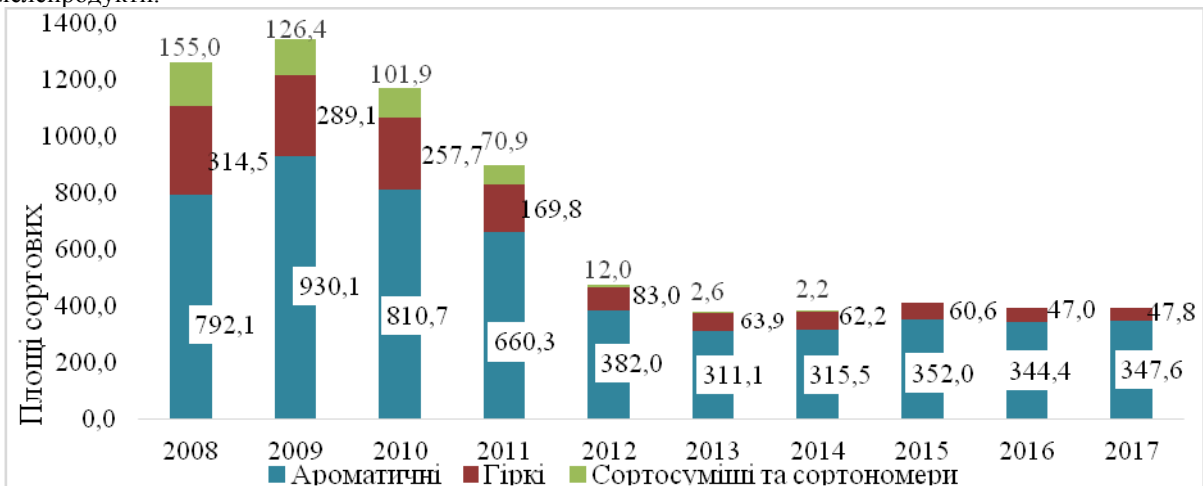
Рис. 2. Структура виробничої собівартості виращування хмелю в Україні у 2017 році, %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Дослідження структури витрат на 1 га виращування хмелю в основних підприємствах-виробниках показують, що підприємства, які змогли модернізувати власну матеріально-технічну базу, досягають вищих результатів не лише у продуктивності насаджень, а й зменшують затрати праці на виращування та виробничі витрати.

Застосування розроблених технологічних карт зі вказаними технологічними операціями, диференційованих нормативів затрат праці і норм виробітку допоможе спеціалістам господарств, які виращують хміль, правильно планувати виробничі процеси, дозволить зменшити коливання в затратах праці та коштах на виробництво продукції хмелярства при однаковому рівні механізації.

У структурі хмеленасаджень України ароматичні сорти займають біля 88 %, значна частина яких знаходиться в молодому віці, а їх сортовий склад відповідає аналогам найкращих сортів закордонної селекції (рис. 3). Тому в подальшому можемо сподіватися на підвищення попиту на вітчизняні хмелепродукти.

Рис. 3. Сортова структура насаджень хмелю в Україні, 2008–2017 рр.

Джерело: за даними Асоціації хмелярів України.

Забезпечити ж попит та збут виробленої продукції, особливо на етапі насичення ринку, можна за умови постійного її урізноманітнення і збільшення пропонованих корисних показників. Збільшення різноманіття виращуваних сортів дає можливість хмелярам пропонувати ширший асортимент хмелепродуктів як у масове виробництво, так і для невеликих броварень, кількість яких щороку зростає майже в усіх країнах.

Пивоварна галузь, при виборі постачальника сировини, ставить до нього жорсткі вимоги – необхідний об'єм та однорідність поставок сировини належної якості. Для великого виробника пива разова

закупівля хмелесировини може перевищувати 100 т, причому вся партія має бути як одного сорту, так і однієї якості. З урахуванням того, що валове виробництво хмелю в Україні у 2016 році становило 637 т, а в 2017 році – 573,4 т, організувати консолідовану закупку хмелесировини в кількох постачальників майже нереально. Нині основними каналами для збуту продукції хмелярства в Україні залишаються регіональні пивоварні, АТ «Оболонь» та приватні броварні, яким досі вигідніше купувати вітчизняну хмелепродукцію, ніж її імпортувати.

В останні роки вітчизняна пивоварна галузь потребує близько 107–140 т альфа-кислот, з яких за рахунок власного виробництва забезпечується лише 20–25 %, решта – імпортовані хмелепродукти (рис. 4).

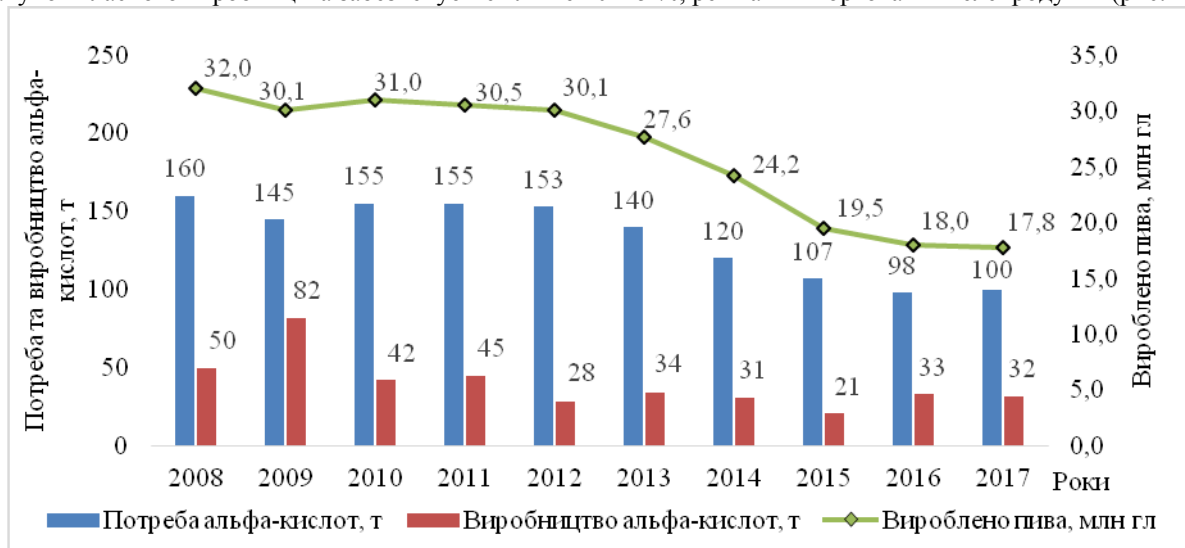

Рис. 4. Динаміка виробництва пива та потреби пивоварної галузі України в альфа-кислотах
Джерело: за даними ПрАТ «Укрпиво».

Найбільш вживаним алкогольним напоєм в Україні є пиво. З кожним роком ціна на пиво зростає, що спричинило за собою зниження реалізації даного виду напою. Піковим для вітчизняних виробників пива за період 2000–2017 рр. став 2008 рік (320 млн дал). Починаючи з 2011 р. спостерігаємо щорічне скорочення виробництва, у 2017 р. на ринок було поставлено лише 178 млн дал пива, що у 1,7 рази менше порівняно із 2011 роком. За даними ПрАТ «Укрпиво» фундаментальними причинами втрати п'ятої частини виробництва українських пивоварів стали закриті ринки на Заході України і в Криму, а також економічна криза.

Протягом 2017 року середня відпускна ціна виробників пива зросла на 19,5% з 10,16 грн/л до 12,14 грн/л. З 01.01.2017 року ставки акцизу на пиво збільшилися на 12,1 %, з 2,48 грн/л до 2,78 грн/л. Офіційно виробництво пива в Україні за період 2009–2017 рр. скоротилося на 43,79 %, у той час як акциз збільшився майже на 800 %. У 2018 році ставки акцизу на хмільне не переглядалися, і учасники ринку сподіваються на позитивну динаміку в галузі вже цього року.

Ключовими гравцями ринку залишаються САН ІнБев Україна, Carlsberg Ukraine (Карлсберг Україна), Oasis CIS («Перша Приватна Броварня») та Оболонь (рис. 5).

Рис. 5. Позиції компаній-лідерів на пивному ринку України у 2017 р.
Джерело: за даними ПрАТ «Укрпиво».

В 2017 році сталися істотні зміни та загострення конкуренції на ринку внаслідок злиття активів компаній АВ InBev і Efes. У результаті військового конфлікту і втрати пивзаводу в Донецьку, продукція Efes

фактично зникла з роздрібних полиць. Однак готовність інвестувати в ринки Східної Європи, ефективний маркетинг та міцні бренди – серйозна передумова до зростання частки ринку, незважаючи на втрату матеріальних активів. Із завершенням угоди AB InBev і Anadolu Efes працюватимуть у складі єдиної групи компаній – AB InBev Efes. AB InBev Efes буде володіти унікальним портфелем, що включає сильні міжнародні та локальні бренди, такі як Spaten, Corona Extra, BUD, Velkopopovický Kozel, Miller Genuine Draft, Hoegaarden, «Старий Мельник з бочки», «Клинское» і «Белый медведь».

«Оболонь» намагається протиставити скороченню продажів активну брендингову політику, пропонуючи споживачам безліч новинок. Влітку 2017-го компанія пішла на неординарний для великих виробників пива крок, випустивши два сорти пива «O-craft», які були зварені на замовлення на київській міні-пивоварні «Юнитек», а в лютому 2018-го додала ще три крафтові новинки ТМ «O-craft»: Rye Amber Ale, Rye IPA та American Wheat. «Оболонь» також стала основним виробником private labels пива для роздрібних мереж України завдяки співпраці з найбільшим дискаунтером «АТБ-Маркет». Крім того, компанія продовжує шукати нові можливості на експортних ринках, поставляючи private labels білоруським компаніям і випускаючи локалізовані бренди.

Carlsberg Group змогла перейти від спаду до зростання обсягів випуску. Основна проблема компанії – довгостроковий тренд падіння продажів економічних сортів «Львівське Світле» і «Львівське 1715». Компанія спробувала протиставити цій тенденції запуск саббренду Robert Dorms на кордоні середньо-цінового та преміального сегментів ринку. Вирішальним у переході до позитивної динаміки можна вважати такий крок, як зміна позиціонування бренду Carlsberg, який із суперпреміального сегмента мігрував у середньоціновий.

Oasis CIS («Перша Приватна Броварня») продовжує збільшувати обсяги випуску і частку ринку. Значний внесок у 2017 році належить економічному бренду «Закарпатське», який відібрав помітну частку ринку у «Львівського» та «Оболоні». Утім усі кроки останніх двох років – закупівля нового обладнання, яку вже багато років не проводили лідери ринку, та ліцензійний запуск найпопулярніших імпортованих брендів, таких як Heineken та Ksuvise, – свідчать про прагнення посилити преміальну частину портфелю брендів. Цього ж року у сегменті hard lemon компанія випустила ще два сорти спеціального пива Green Monkey.

Крім великих гравців, на ринку функціонують пивзаводи меншого масштабу, на долю яких у 2017 році припадало 6,0 % всього ринку пива. Це такі регіональні підприємства, як: ПАТ «Фірма «Полтавпиво», ТОВ «Бердичівський пивзавод», ТОВ «Рівень ЛТД», ПрАТ «Ровеньківський пивзавод», ТОВ «Микулинецький «Бровар», ПАТ «Хмельпиво», ТОВ «Пивоварня «Опілля», ТОВ «Уманьпиво» та інші. Нині пивний ринок можна вважати олігопольним.

Основними чинниками, що впливають на об'єми виробництва і продажу пива, є ріст цін і купівельна спроможність населення. За умови збільшення доходів населення зростає і споживання пива, тому можливості України щодо вживання цього напою ще не вичерпані. Додатковим чинником зростання споживання пива аналітики називають поступовий відхід від національних традицій споживання до інтернаціональних, тобто зміщення уподобань населення в напрямку від горілки до пива, що є загальносвітовою тенденцією.

Нині значний інтерес до продуктів переробки хмелю спостерігається зі сторони крафтового (малого) пивоваріння, яке останнім часом почало інтенсивно розвиватися як у світі, так і в Україні. У своїх технологіях, в основному, вони використовують смако-ароматичні профілі закордонних розрекламованих сортів хмелю, таких як: Каскад, Мандарина Баварія тощо.

Крафтове пиво є порівняно новим явищем на ринку алкоголю в Україні, активний розвиток даного сегмента спостерігається в останні 4-5 років. Активне проникнення на місцевий ринок даних трендів обумовлено ефектами глобалізації, зростанням міжнародної торгівлі і кооперації виробництва.

Ринок України має великий потенціал для розвитку сегмента крафта завдяки як стійкій культурі вживання пива в країні, так і становленню молодого покоління, яке набагато більше краще ознайомлене із зарубіжними тенденціями і має досвід відвідування інших країн з розвинутою пивною культурою. Як показують результати дослідження, ринок зростає протягом усього досліджуваного періоду, незважаючи на скорочення виробництва в традиційному сегменті пива. При цьому, центром концентрації крафтових пивоварень є м. Київ (рис. 6).

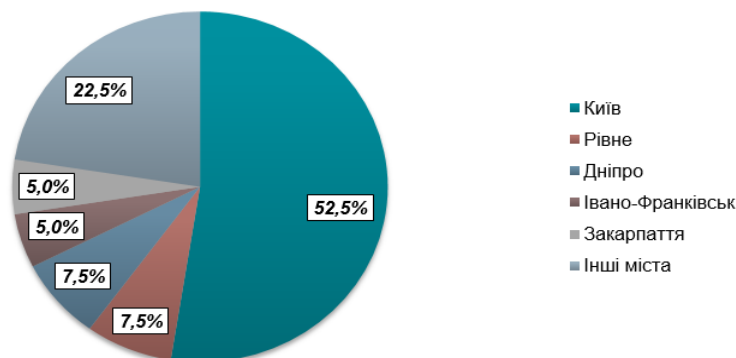

Рис. 6. Географічна структура розташування найбільших пивоварень крафтового пива України
Джерело: за даними ПрАТ «Укрпиво».

Серед каналів розподілу найбільш ефективними є офлайн-канали: паби і ресторани, спеціалізовані магазини, тоді як онлайн-замовлення робить менша частина цільової аудиторії (рис. 7).

В Україні частка крафту в загальному обсязі виробництва у 2017 році склала близько 1 % (17 млн л крафтового пива), тоді як у США ця частка – близько чверті. Слід зазначити, що за українським законодавством міні-пивоварня – та, чії річні обсяги складають не більше 30 тис. дал пива на рік, у той час як за законами країн ЄС міні – це пивоварні, що виробляють до 2000 тис. дал на рік, тобто з обсягом майже у 70 разів більше, ніж в Україні. Ціна на даний вид пива в середньому в 2 рази вище за ціну на пиво категорії мас-маркет. Це також є стримуючим фактором розвитку ринку даного виду пива.

Рис. 7. Структура каналів збуту крафтового пива в Україні, 2017 р.

Джерело: за даними ПрАт «Укрпиво».

Експорт українського пива у 2017 році виріс практично в півтора рази і склав 11,33 млн дал. Зросли й обсяги імпорту пива на 35 % до 2,94 млн дал. Бельгія була основним експортером пива в Україну в 2017 р. Але, незважаючи на перевагу майже вчетверо експорту над імпортом в обсягах, торговий баланс поки що не на користь України. Експорт у грошовому вираженні склав \$31,81 млн, а імпорт – \$35,82 млн. Основні експортери – найбільші виробники пива в Україні: Оболонь, Перша приватна броварня, Carlsberg Ukraine (Карлсберг Україна) та САН ІнБев Україна. Вони відправляли своє пінне переважно в Алжир, Білорусь та Молдову.

Останні пару років пивоварний ринок змушений був адаптуватися до нових реалій, пов'язаних як з різким падінням купівельної спроможності, так і з прирівнянням пива до алкогольних напоїв. Ряд дрібних регіональних пивоварень пішли з ринку, які не осилили покупку ліцензії на оптову торгівлю. Решта змушені значно підвищувати вартість своєї продукції, щоб окупити ліцензію і залишитися в плюс. Пивовари відзначають, що стабілізація ситуації сприяла і більш зважена позиція уряду в питанні зростання акцизу. У 2017 році акцизи на пиво підвищилися на річний рівень інфляції, тобто на 12 % з 2,48 грн до 2,78 грн за літр.

Найбільшу частку ринку пива продовжує займати середньоціновий сегмент, на другому місці – низькоціновий. Проте останній рік спостерігається тенденція зростання преміального і суперпреміального сегментів.

Незважаючи на значні потреби вітчизняної пивоварної промисловості в хмелесировині, попит на український хміль в останні роки був низьким. Така ситуація виникла через відсутність налагодженої мережі збуту продукції, необхідного асортименту сортів та продуктів їх переробки, відсутності широкої реклами вітчизняних сортів на світовому ринку, через зменшення норм внесення α -кислот у пивну продукцію та ряду інших причин. Тому, навіть та частина врожаю, яка мала відповідну якість, не знаходила збуту.

Крім того, значна частка внутрішнього ринку збуту хмелю є майже недоступною для українських виробників внаслідок здійснення узгоджених антиконкурентних дій власників великих пивоварних підприємств України, які займають монопольне становище на ринку і використовують, в основному, імпортовану сировину. Внаслідок цього суб'єкти господарювання, які займаються вирощуванням хмелю в Україні, усунуті з внутрішнього ринку його реалізації. Причиною цього є зацікавленість пивоварних компаній, діючих на території України, в постачанні за укладеними контрактами хмелепродуктів саме іноземного виробництва, які виготовляють із сортів хмелю з невисокими пивоварними оцінками.

Перед виведенням хмелепродукції на світовий ринок постає низка завдань, які необхідно реалізувати: забезпечення реалізації конкурентних переваг галузі хмелярства України – людського, ресурсного, географічного, інноваційного, наукового, геополітичного, інфраструктурного потенціалу; реалізація визнаних в рамках СОТ правил і норм регуляторної політики, що стимулюватимуть до збільшення виробництва продукції і покращення її якості згідно зі світовими стандартами; активізація інвестиційних процесів, надання їм інноваційної спрямованості; зростання впливу прямих іноземних інвестицій; забезпечення зростання місткості внутрішнього ринку за рахунок збільшення доходів населення та прибутків підприємств; ріст обсягів та поліпшення структури експорту.

Враховуючи сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для ведення культури, наявність конкурентоздатних високопродуктивних сортів і за умови вирішення перерахованих проблем, хмелярство

нашої країни навіть в умовах СОТ буде збережено і матиме перспективу розвитку. Також необхідним є обґрунтування та поширення ефективності форм організації виробництва хмелю, адекватних ринковим умовам; застосування сучасних маркетингових технологій; формування ринкової інфраструктури та посилення інтеграційних процесів в галузі хмелярства.

Висновки. Для підвищення ефективності галузі хмелярства потрібно докорінно поліпшити сортову структуру хмеленасаджень, вилучити з обороту сортосуміші та прискорено розмножувати конкурентоспроможні сорти, які за експертною оцінкою науковців і пивоварів заслуговують на першочергове впровадження і бюджетне фінансування; відновлення механізму державної підтримки розвитку хмелярства та обґрунтування і поширення ефективності форм організації виробництва хмелю, адекватних ринковим умовам; застосування сучасних маркетингових технологій; формування ринкової інфраструктури та посилення інтеграційних процесів в галузі хмелярства.

Література

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Теоретико-методологічні основи розвитку галузі хмелярства в Україні : звіт про НДР / ІСГП НААН України. – Житомир, 2018. – 70 с.
3. Приймачук Т.Ю. Пивний та хмелевий ринки сьогодні / Т.Ю. Приймачук, А.В. Проценко, Р.І. Рудик, Т.А. Штанько // Вісник аграрної науки. – 2018. – № 4. – С. 61–67.
4. Приймачук Т.Ю. Співпраця хмелярства та пивоваріння: світовий та вітчизняний ракурс / Т.Ю. Приймачук, Т.М. Ратошнюк, Т.Ю. Сітнікова // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2014. – Випуск 2 (78). – С. 72–79.
5. Ратошнюк Т.М. Конкурентоспроможність вітчизняного хмелярства / Т.М. Ратошнюк // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит. – 2010. – Вип. 2. – С. 252–258.
6. Сайт ПАТ «Сан ІнБев Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.suninbev.com.ua/>
7. Сайт ПАТ «Карлсберг Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://carlsbergukraine.com/>.
8. Сайт ПрАТ «Укрпиво» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrpivo.com>
9. Сайт ВАТ «Оболонь» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://obolon.ua/ukr/home/>.
10. Шереметинська О.В. Аналіз конкурентоспроможності продукції провідних українських підприємств на ринку пива / О.В. Шереметинська, А.В. Азіян / Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 4. – С. 53–57.

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Teoretyko-metodolohichni osnovy rozvytku haluzi khmeliarstva v Ukraini : zvit pro NDR / ISHP NAAN Ukrainy. – Zhytomyr, 2018. – 70 s.
3. Pryimachuk T.Iu. Pivnyi ta khmelevyi rynky sohodennia / T.Iu. Pryimachuk, A.V. Protsenko, R.I. Rudyk, T.A. Shtanko // Visnyk ahrarnoi nauky. – 2018. – № 4. – S. 61–67.
4. Pryimachuk T.Iu. Spivpratsia khmeliarstva ta pivovarinnia: svitovyi ta vitchyzniani rakurs / T.Iu. Pryimachuk, T.M. Ratoshniuk, T.Iu. Sitnikova // Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomor'ia. – 2014. – Vypusk 2 (78). – S. 72–79.
5. Ratoshniuk T.M. Konkurentospromozhnist vitchyznianoho khmeliarstva / T.M. Ratoshniuk // Visnyk Sums'koho natsionalnogo ahrarnoho universytetu. Serii: Finansy i kredyt. – 2010. – Vyp. 2. – S. 252–258.
6. Sait PAT «San InBev Ukraina» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.suninbev.com.ua/>
7. Sait PAT «Karlsberh Ukraina» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://carlsbergukraine.com/>.
8. Sait PrAT «Ukrpyvo» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrpivo.com>
9. Sait VAT «Obolon» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://obolon.ua/ukr/home/>.
10. Sheremetynska O.V. Analiz konkurentospromozhnosti produktii providnykh ukrainskykh pidpriemstv na rynku pyva / O.V. Sheremetynska, A.V. Azizian / Investytsii: praktyka ta dosvid. – 2016. – № 4. – S. 53–57.

Рецензія/Peer review : 11.09.2018   Надрукована/Printed : 07.12.2018
Рецензент: д. е. н., проф. Ходаківський Є. І.